

УДК: 378.062:316.723-058.53(477)

НЕФОРМАЛЬНІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК КРОК ДО ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

кандидат педагогічних наук, доцент Аверіна К. С.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б.

Хмельницького, Україна, Мелітополь

У статті висвітлено проблемні питання впливу середовища на формування особистості, охарактеризовано ідеї, концепції та підходи щодо сутності неформальних об'єднань. Визначено основні чинники виникнення молодіжних неформальних об'єднань, впроваджено найефективніші педагогічні методи роботи з даною категорією студентської молоді.

Ключові слова: адаптація, неформальні об'єднання, самореалізація, самоствердження, соціальна активність, студентське середовище.

кандидат педагогических наук, доцент, Аверина Е. С. Неформальные объединения как шаг к жизненному самоопределению студенческой молодежи / Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Украина, Мелитополь

В статье высветлены проблемные вопросы влияния окружающей среды на формирование личности, охарактеризованы идеи, концепции и подходы к сущности неформальных объединений. Определены основные факторы возникновения молодежных неформальных объединений, внедрены эффективные педагогические методы работы с данной категорией студенческой молодежи.

Ключевые слова: адаптация, неформальные объединения, самореализация, самоутверждение, социальная активность, студенческая среда.

PhD in Pedagogy, Averina K. S. Informal youth associations as a step to the personality's self-determination in life / Melitopol State Pedagogical University of Bohdan Khmelnytsky, Ukraine, Melitopol

The article highlights the problem matters of the environment influence on personality formation; it characterizes ideas, conceptions and approaches with regard to the essence of informal associations. On the ground of the studied ideas and conceptions we can state that informal youth associations spontaneously appear in the process of youth activity whose life is characterized by mutual activities, relations, communication and is revealed in the process of interaction, mutual influence, unity and either exacerbation of differences or fusion of certain kinds of activity. Therefore, the most important tasks were to determine the major factors favouring emergence of youth informal associations and to implement the most efficient teaching methods in order to work with this category of student youth.

Key words: adaptation, informal associations, self-realization, self-esteem, social activity, student environment.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена соціально та особистісно детермінованою потребою переосмислення процесу адаптації молодого фахівця до професійної діяльності в умовах мінливого соціуму. Розширення «каталогу» видів діяльності у період адаптації, сполучення його освоєння з орієнтацією в системі внутрішньодіяльнісних зв'язків, центрування навколо головних пріоритетів нової соціально-професійної ролі є факторами, що впливають на реалізацію випускником вузу власного творчого потенціалу на новому етапі індивідуально-професійного розвитку.

Мета статті полягає у визначенні основних чинників формування неформальних молодіжних об'єднань, та їх вплив на формування життєвого самовизначення особистості.

Характеристику процесу соціалізації як системи, розробку основ її теорії здійснено у працях І. Зверевої, А. Капської, Л. Коваль, М. Лукашевича, Л. Міщик, І. Огороднікова, Ю. Сичова, В. Слюсаренка, Т. Філонова, С. Харченка, С. Хлебнік, Н. Щуркової.

Проблемі впливу середовища на формування особистості присвятили психолого-педагогічні дослідження Л. Виготський, С. Шацький, О. Лурія, А. Леонтьєв та ін., які розробили концепцію соціального розвитку особистості.

Різні аспекти проблеми цих конфліктів, їхніх джерел та шляхів подолання були предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (Р. Андріанова, Є. Донченко, В. Левичева А. Леонтьєв, та ін.), зокрема ними доведено, що прагнення до самореалізації є актуалізованою потребою кожної особистості, яка розвивається, і що актуальна роль у процесі самореалізації особистості належить освіті. Освіта як соціальна система й інститут соціалізації молодого фахівця спрямована на формування освітнього простору, що розвивається, стимулює студентів до оволодіння соціальними навичками, самостійної й ініціативної діяльності, відповідальності за формування свого професійного потенціалу [2;3;4;5].

Разом з тим, процес адаптації молоді в науковій літературі акцентується з точки зору професійної компетентності майбутніх педагогів, питання ж практики набуття людиною соціально-культурного досвіду дещо залишається за межами наукового дискурсу педагогів. Саме тому ми вважаємо доцільним звернути увагу на практичне регулювання процесом адаптації молоді, яка презентує субкультурні та контркультурні пріоритети та цінності. Отже, таку молодь, у тому числі й студентську, звать «неформалами».

Історичні аспекти виникнення, розвитку та діяльності неформальних молодіжних об'єднань розглядали М. Малютін, Д. Ольшанський, В. Лісовський, А. Яковлев, Ф. Штибіц та ін.

Проблема особистісного розвитку знаходилася і знаходиться в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова,

О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, І. Д. Бех, О. О. Бодальов, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, О. Ф. Лазурський, О. М. Леонтєв, В. М. М'ясищев, А. В. Петровський, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадріков, Д. Б. Ельконін та ін.; А. Адлер, Ж. Піаже, К. Роджерс, З. Фрейд, В. Штерн, Е. Еріксон, К. Юнг та ін.).

Розвиток особистості та її соціалізації – процес, який продовжується протягом всього життя, змінюючись тільки за напрямком, інтенсивністю, характером та якістю (концепція «необмеженого розвитку» – Б. Г. Ананьєв, О. В. Брушлинський, О. В. Запорожець, Е. Еріксон та ін.). Від того, як протікає процес розвитку особистості у студентському віці, залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності, що, у свою чергу, суттєво впливає на всі сфери життя суспільства та потребує певної реорганізації психологічної служби ВНЗ [1]. Її метою повинна бути допомога студентам в усвідомленні своїх особистісних якостей, життєвих планів, ціннісної орієнтації, рефлексії, створення умов для розвитку особистості. У дослідженнях В. Т. Лісовського, М. Д. Дворяшиной, О. К. Дусавицького, Л. М. Грановської, В. О. Сластьоніна та інших авторів доведено, що студентство як особлива соціально-психологічна вікова категорія, характеризується інтенсивним психічним і, зокрема, особистісним розвитком, який тісно пов'язаний з формуванням професійних якостей (В. П. Зінченко, Є. О. Клімов, Б. Ф. Ломов, К. Марелл, В. О. Моляко, К. К. Платонов, М. С. Пряжніков, В. Д. Шадріков та ін.).

У процесі адаптації виникає складна взаємодія динамічних процесів: психологічне становлення особистості, включення в трудову діяльність, організацію власної безперервної самоосвіти, тощо. Основною системоутворюючою детермінантою, що дозволяє безпосередньо створювати позитивний результат адаптації, виступає самореалізація, яка носить творчий характер, а якщо реалізація особистісних пріоритетів починається з відхилення від традиційних культурних норм та зі вступу до будь-якого неформального об'єднання студентської молоді, вища школа повинна ставити першим й головним своїм пріоритетом побудову механізмів й методів подолання та попередження негативних явищ у студентських колективах.

За результатами дослідження ми дійшли висновку, що у роботі з молоддю, що залучена до неформальних молодіжних об'єднань найбільш поширеними і ефективними є наступні методи:

1. Педагогічні методи (методи формування свідомості, методи організації діяльності, методи стимулювання діяльності, методи самовиховання).

2. Психологічні методи (методи психодіагностики, психотерапевтичні методи, психокорекційні методи, психологічне консультування).

3. Соціологічні методи (спостереження, методи опитування, методи аналізу документів, біографічний метод, експертна оцінка).

4. Соціальної роботи (аналіз соціуму, соціальна вулична робота, метод «рівний-рівному»).

Розглянемо більш детально педагогічні методи, що були спрямовані, насамперед, на формування певних понять, оціночних суджень, світогляду особистості студента-неформала; на формування та закріплення позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків, а також на стимулювання особистості до покращення чи зміну своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально значущі способи та види діяльності. Найбільш дієвими серед них стали: переконання як спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення та зміни поглядів, установок, оцінок у об'єкта впливу; навіювання як спосіб впливу на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об'єктом впливу; приклад як метод виховання, що ґрунтуються на свідомому відтворенні особистістю певних способів поведінки. Саме останній був нами визначений як провідний, тому набув поширення у середовищі студентів-неформалів. У дослідженні ми акцентували увагу на тому, що важливою відмінністю навіювання від переконання є його спрямованість не на логіку та розум, здатність мислити та розмірковувати, а на емоції особистості, її готовність отримати готові інструкції до дії.

Особливо важливими у роботі з неформалами виявилися методи самовиховання, які сприяли свідомій зміні студентом-неформалом власної особистості у відповідності до суспільних вимог та особистісного плану самовдосконалення.

Розвиток особистості студента в процесі адаптації до умов навчання у вищих навчальних закладах викликає зміну інтересів, поглядів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, ідеалів, домінуючих мотивів, нерідко супроводжується внутрішньоособистісними конфліктами. В зв'язку з чим, одним із важливих елементів підготовки майбутніх спеціалістів є своєчасне вирішення їх внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів у період адаптації до умов вищих навчальних закладів.

Життєдіяльність сучасної молоді – складна міжособистісна взаємодія в формальних та неформальних об'єднаннях. Більше 90% студентів вважають себе членами відносно стабільних неформальних груп («компаній»), у яких проводять значну частину свого вільного часу [10, 118-122].

Механізми самореалізації надають діяльності і поведінці молодій людини особистісного смислу і знаходять свій вираз у перетворенні суспільних вимог і оцінюючих критеріїв на норми самооцінки і самоконтролю.

Самореалізація – це насамперед «самоконструювання», у процесі якого набувається життєвий досвід. За своєю сутністю вона може бути як позитивною, так і негативною, в результаті чого має місце антисоціальна поведінка особистості. В основі негативних форм самореалізації лежать специфічні особливості особистості та суперечливий розвиток особистісних

новоутворень, недостатня критичність до себе та завищені вимоги до інших, неадекватно високий рівень домагань та малий життєвий досвід, прагнення до ризику, самостійності, а водночас несвідома підпорядкованість авторитетній людині, психологічне розчинення у об'єднання однодумців. Важливою складовою самореалізації є, насамперед, самовизначення. Завдяки йому особистість включається в ті чи інші структури суспільного життя завдяки індивідуальному вибору.

Процес формування свого «Я» породжує потребу в самовираженні, в апробації своїх життєвих сил і можливостей. Спочатку ця проблема має невиразні форми, неясні цілі, набуваючи разом з життєвим досвідом рис більшої визначеності, сформованості «Я-концепції» особистості.

Формування соціально-активної життєвої позиції є одним із важливих завдань у соціалізації особистості. Будучи специфічною формою соціальної активності особистості, життєва позиція проявляється у всіх сферах життєдіяльності: навчальній, суспільній, духовно-культурній і т.д. [6, с. 58-67].

Активність особистості не зводиться до жорсткої відповідності її поведінки вимогам моральних норм. Вона має носити творчий характер, тобто передбачає не зовнішню, а внутрішню регуляцію, самоконтроль, особисту відповідальність у діяльності і поведінці, які ґрунтуються на особистому моральному виборі. Як підкреслював С. Рубінштейн, сама по собі зовнішня детермінація збіднює особистість, не розкриває морального аспекту дій людей, тих факторів, які визначають суть моральної поведінки [6, с. 74-76].

Актуальними стосовно проблеми нашого дослідження є погляди, щодо соціалізації особистості, висловлені Т. Мальковською, В. Мільман та Л. Новиковою, які розглядають цей процес, як внутрішнє протиріччя, внутрішній конфлікт: соціалізована особистість повинна відповідати вимогам суспільства і в той же час протистояти негативним тенденціям в його розвитку [7, с. 41-48].

У процесі соціалізації особистість засвоює певну сукупність соціальних ролей, яку ми розглядаємо як відносно сталу внутрішньо зв'язану систему дій (вчинків), що є нормативно схвалені зразками поведінки індивіда у відповідності із соціальним статусом, який він займає в суспільстві.

Соціальні ролі за змістом виступають у вигляді системи певних дій, за допомогою яких особистість включається в життя соціуму. Вони є зразком і еталоном для його дій і вчинків. Розуміння та виконання тієї чи іншої ролі вимагає певних знань, поглядів, оцінок, передбачає засвоєння соціального досвіду як у формі практичних дій, так і у вигляді норм і вимог суспільної свідомості. Тим самим засвоєння і реалізація соціальних ролей формують і закріплюють певні особистісні якості.

Від того, як протікає процес розвитку особистості у студентському віці, залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної

діяльності. У дослідженнях В. Т. Лісовського, М. Д. Дворяшиной, О. К. Дусавицького, Л. М. Грановської, В. О. Сластьоніна та інших авторів доведено, що студентство як особлива соціально-психологічна вікова категорія, характеризується інтенсивним психічним і, зокрема, особистісним розвитком, який тісно пов'язаний з формуванням професійних якостей (В. П. Зінченко, Є. О. Клімов, Б. Ф. Ломов, К. Марелл, В. О. Моляко, К. К. Платонов, М. С. Пряжніков, В. Д. Шадріков та ін.).

Неформальне молодіжне об'єднання ми розглядаємо як організацію, що характеризується високим ступенем згуртованості, особистісним характером спілкування, нечітко вираженою метою групової діяльності і неформальним контролем, який ґрунтується на традиціях і залежить від ступеня групового усвідомлення.

З аналізу педагогічної та зокрема психологічної літератури ми визначили основні чинники формування неформальних молодіжних об'єднань.

1. Першим чинником неформальності є потреба особистості в самореалізації, тобто прагнення особистості до втілення власного потенціалу, можливостей, здібностей, іншими словами бажання знайти своє місце у житті і бути корисним, бути самим собою. Саме це прагнення за відсутності вмінь та навичок позитивної реалізації штовхає молоду людину на шлях пошуку чогось незвичайного, яке й знаходить вона у неформальному молодіжному об'єднанні.

2. Другий чинник психології неформальності – зараження і наслідування. Студенти заражаються один від одного незвичайністю одягу, дій, ритуалів, знаходять схожі за цінностями інтереси. У їхньому середовищі діють підсвідомі закономірності поширення моди. Незвичайне і дивне “заражає” підлітка, він починає його наслідувати. Саме зараження і наслідування полегшують завдання виділення його з навколишнього середовища [8;9].

3. Третій чинник – прагнення спілкуватися на рівних без урахування соціального ранжування.

4. Логічним продовженням є дія третього чинника неформальності – так званого «стадного інстинкту». Груповим він здається лише ззовні, глибинно, психологічно – це ознака групового («стадного») поводження. Зрозуміло, що прагнення виділитися, знайти автономність і незалежність має індивідуальний характер – одному виділитися важко, а гуртом – легше. Зараження і наслідування, накладаючись на індивідуальне прагнення до виділення, спотворюють мету, заради якої студент починає ті чи інші неформальні дії. В результаті він не виділяється, а навпаки, розчиняється в натовпі собі подібних.

Важливим чинником неформальності є також наявність конкурентів, недоброзичливих опонентів і навіть ворогів. Саме в цьому випадку знову спрацьовує потреба виділення і виокремлення, але вже не на

індивідуальному, а на стадному рівні. Підтримка «образу ворога» є однією із умов існування подібних неформальних молодіжних об'єднань.

У ході нашого дослідження ми враховували агресивність та нігілізм притаманні сучасній молодій людині, пов'язану з віком студентської молоді, а також досить низький рівень сформованості морально-етичних цінностей, що зумовлено устроєм сучасного нестабільного життя. До прагнення самоствердитися додаються не менш сильні прагнення захиститися та підвищити групову самооцінку [10, с. 118-122].

Висновки. На підставі зазначеного вище ми робимо висновок, що виникнення неформальних молодіжних об'єднань підлітків має двоїстий, активно-реактивний характер. З одного боку, це – природний, переважно спонтанний витік нагромадженої і невтраченої енергії особистості, з іншого боку – саме суспільство провокує такі дії тими негативними явищами, які проявляються в його розвитку.

Виникнення неформальних об'єднань молоді асоціальної спрямованості відбувається всупереч діяльності соціально корисних груп, у результаті деформацій, що нагромадилися в соціальних відносинах і спілкуванні на основі психологічних відносин між їх членами. Вони вторинні за своїм походженням від формальної організації. Їх зародженню передують низка умов, що сприяють консолідації розрізнених відчужених особистостей у єдине ціле.

Тому й вважаємо за доцільне розглядати спільну асоціальну діяльність молодого покоління як головну системотворчу ознаку стихійних самовиникаючих груп. Механізми групової інтеграції і диференціації в цих групах, так само як і у всіх інших, спочатку мають соціально-психологічний характер. Однак формуються і розвиваються тільки в процесі асоціальної діяльності. Без аналізу такої діяльності практично неможливо зробити жодної групової характеристики. Аналізуючи ж асоціальну діяльність неформальних об'єднань студентської молоді, ми можемо визначити особливості внутрішньо-групових взаємин, композицію групи, внутрішньо-групові комунікації, норми, цінності й інші характеристики.

На основі визначених і охарактеризованих нами ідей, концепцій та різних підходів щодо сутності неформальних молодіжних об'єднань, ми зробили висновок, що неформальні молодіжні об'єднання є стихійно виникаючими в процесі діяльності молоді, життєдіяльність яких характеризується спільними справами, відносинами, спілкуванням і розкривається в процесі взаємодії, взаємовпливів, єдності та загостренні розбіжностей або злитті конкретних видів діяльності. У процесі спільної діяльності у всіх членів об'єднання формується уявлення про діяльність кожного учасника в єдиній системі.

Тобто, неформальні молодіжні об'єднання студентської молоді – це новий, особливий соціальний організм зі своїми специфічними законами виникнення, розвитку та функціонування. Ці об'єднання мають свої норми, цінності, цілі, інтереси, групові мотиви та потреби. У рамках цієї системи

відбувається складна сітка міжособистісних відносин та взаємодій як між членами об'єднання, так і з іншими об'єднаннями, суспільством в цілому.

За результатами нашого дослідження ми констатуємо, що важливу роль у реалізації завдань ефективного та позитивно спрямованого розвитку соціальної активності особистості «неформалів» відіграють виховні заходи, що мають таке соціально-моральне спрямування, яке поширює можливість:

- здійснювання оціночного вибору способів дій;
- обґрунтування чи заперечування різних оцінок одного й того явища, події;
- висловлювання власних суджень, міркувань, відстоювання особистої точки зору;
- застосування своїх знань, досвіду, переконань;
- обґрунтування мотивів діяльності тощо. Тобто, змістовий аспект соціально-психологічного впливу на студентів-«неформалів» має передбачати загальнозначущі смислово-життєві цінності, які стосуються:
 - аналізу навколишньої дійсності;
 - прогнозування морально-раціонального удосконалення життєвих обставин;
 - програмування перетворюючої життєдіяльності;
 - контролю перетворень життєвих обставин і самоконтролю;
 - регуляції перетворюючої діяльності і саморегуляції, тощо.

Водночас, аналіз результатів дослідження дає підстави зробити висновок, що власна усвідомлена діяльність студента-«неформала» є важливою умовою і показником сформованості соціальної активності.

Характеризуючи діяльність різних неформальних молодіжних об'єднань, ми однозначно стверджуємо, що факт виникнення неформальних організацій сам по собі є позитивним. Неформальні молодіжні об'єднання задовольняють різноманітні потреби студента, виконуючи при цьому такі функції як самовизначення особистості, її самоствердження, інформаційно-розважальну, комунікативну, виховну тощо.

Аналіз функцій дає підстави для висновку, що формальна і неформальна організації не протистоять, а доповнюють одна одну. І та й інша задовольняють різні потреби молодої людини, обидві вони необхідні для ефективного особистісного та професійного становлення особистості – пристосування до життя у суспільстві, засвоєння вимог, які пред'являються суспільством індивіду. Неформальні молодіжні об'єднання студентської молоді є незмінними, як школа самостійного спілкування рівних із рівними.

Проведене нами дослідження підтверджує, що важливою умовою успішної соціалізації сучасної студентської молоді в «неформальних» об'єднаннях є цілеспрямоване управління процесом їх залучення до загальнокультурних норм і цінностей, що саме через гуманізацію відносин на основі цих цінностей молода людина оволодіває мовою людської культури, вчиться осмислювати дійсність як «світ людини», як діалог

людей, як процес їх спільної діяльності, як ідеал співжиття, якого слід прагнути.

Література:

1. Ананьев Б. Г. *Избранные психологические труды* / Б. Г. Ананьев — М.: Педагогика, 1980, т. I — 230 с; т. II — 287 с.
2. Андрианова Р. М. *Социально-педагогическая природа взаимоотношений поколений* / Р. М. Андрианова // *Социальная работа.*— 2003.— № 3.— С. 38-39.
3. Донченко Е. А. *Личность: конфликт, гармония* / Е. Донченко, Т. Титаренко. — К., 1987.— С. 50–54.
4. Левичева В.С. *Неформальные группы: ищем себя* / В. С. Левичева // *Смена.*— 1987.— № 12.— С. 3–8
5. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность* / под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл; Академия, 2004. — С. 215–216.
6. Мальковская Т. Н. *Социальная активность старшеклассников (педагогическая наука – реформа школы)* / Т. Н. Мальковская – М.: Педагогика, 1998.— 144 с.
7. Мильман В. Э. *Мотивация творчества и роста. Структура. Диагностика. Развитие* / В. Э. Мильман. – М.: ООО “Мирей и КО”, 2005. – С. 41-48.
8. Парфанович І. І. *Соціальна діагностика: курс лекцій* / І. І. Парфанович. – Тернопіль: ТДПУ, 2009. – 182 с.
9. Титаренко Т. М. *Криза як глибинний внутріособистісний конфлікт. Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі* // *Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 19–21 жовтня 1996р. Ч. 2.*— Чернівці, 1997.— С. 10–11.
10. Чернета С. Ю. *Самодіяльні молодіжні об'єднання як фактор формування соціальної активності особистості* // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. У 2 кн. Кн. 2.*— К., 2012.— С. 118–122.
11. Чернета С. Ю. *Сучасні підходи до ефективної соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: Метод. рек.*— Луцьк, 2005.— 26 с.

References:

1. Anan'ev B. G. *Izbrannye psihologicheskie trudy* / B.G. Anan'ev — M.: Pedagogika, 1980, t. I — 230 s; t. II — 287 s.
2. Andrianova R. M. *Social'no-pedagogicheskaja priroda vzaimootnoshenij pokolenij* / R. M. Andrianova // *Social'naja rabota.*— 2003.— № 3.— S. 38-39.
3. Donchenko E. A. *Lichnost': konflikt, garmonija* / E. Donchenko, T. Titarenko. — K., 1987.— S. 50–54.
4. Levicheva V. S. *Neformal'nye gruppy: ishhem sebja* / V. S. Levicheva // *Smena.*— 1987.— № 12.— S. 3–8
5. Leont'ev A. N. *Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'* / pod red. D. A. Leont'eva. M.: Smysl; Akademiya, 2004. — S. 215–216.

6. Mal'kovskaja T. N. *Social'naja aktivnost' starsheklassnikov (pedagogicheskaja nauka – reforma shkoly)* / T. N. Mal'kovskaja – M.: Pedagogika, 1998.– 144 s.
7. Mil'man V. Je. *Motivacija tvorcestva i rosta. Struktura. Diagnostika. Razvitie* / V. Je. Mil'man. – M.: OOO “Mireja i KO”, 2005. – S. 41-48.
8. Parfanovych I. I. *Social'na diagnostyka: kurs lekcij* / I. I. Parfanovych. – Ternopil': TDPU, 2009. – 182 c.
9. Tytarenko T. M. *Kryza jak glybynnyj vntricosobystisnyj konflikt. Pryroda, fenomenologija ta dynamika konfliktiv u suchasnomu sviti // Tezy dopovidej Mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii', 19–21 zhovtnja 1996r. Ch. 2.– Chernivci, 1997.– S. 10–11.*
10. Cherneta S. Ju. *Samodijal'ni molodizhni ob'jednannja jak faktor formuvannja social'noi' aktyvnosti osobystosti // Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchnivs'koi' molodi: Zb. nauk. prac'. U 2 kn. Kn. 2.– K., 2012.– S. 118–122.*
11. Cherneta S. Ju. *Suchasni pidhody do efektyvnoi' socializacii' pidlitkiv u neformal'nyh molodizhnyh ob'jednannjah: Metod. rek.– Luc'k, 2005.– 26 s.*